

МУНИЦИПАЛДЫГ БЮДЖЕТТЕН ХАНДЫРЫЛГАЛЫГ НИИТИ
ӨӨРЕДИЛГЕНИҢ АЛБАН ЧЕРИ
«ӨВҮР КОЖУУННУҢ ШАРЫЙ-ООЛ ВЛАДИМИР ЧАКТАР-ООЛОВИЧ АТТЫГ
ЧАА-СУУР МУНИЦИПАЛДЫГ НИИТИ БИЛИГ ОРТУМАК ШКОЛАЗЫ»

«ЧӨПШЭЭРЭЭН»

Өвүр кожууннун Шарый-оол В.Ч аттыг
Чаа-Суур муниципалдыг ниити билиг
ортумак школазының директорнун
өөредилге талазы-биле оралакчызы:

Донгак /Донгак Ч.Д./
« 04 » сентябрь 2023 ч

«БАДЫЛААН»

Өвүр кожууннун Шарый-оол В.Ч. аттыг
Чаа-Суур муниципалдыг ниити билиг
ортумак школазының директору:

Комбуй-оол А.В.
« _____ » сентябрь 2023 ч

2023-2024 өөредилге чылында
8- ки класстың «Тыва дыл» эртеминге

ажылчын программазы

Тургузукчузу: Доспан Ольга Кара-
ооловна -дээди категориянын тыва
дыл болгаш чогаал башкызы

Чаа-Суур-2023

Тайылбыр бижик
Пояснительная записка

Муниципалдыг бюджеттен хандырылгалыг ниити өөредилгениң албан чери «Өвүр кожууннуң Шарый-оол Владимир Чактар-оолович аттыг Чаа-Суур муниципалдыг ниити билиг ортумак школазының» 8-ки клазының тыва дыл эртеминиң 2023-2024 өөредилге чылында ажылчын программазын дараазында нормативтиг эрге-хоойлу саавыырларынга даянып кылган:

Федералдыг:

Федералдыг Хоойлу № 273, 29.12.2013 ч. «Россия Федерациязының Өөредилге Хоойлузунуң дугайында»;

Федералдыг Күрүнениң Өөредилге Стандарттары. Россия Федерациязының 17.12.2010 чылда № 1897 дугаар дужаалы (кол ниити өөредилгениң ФКӨС);

Кол ниити өөредилгениң Федералдыг Күрүнениң Өөредилге Стандарттары (Россия Федерациязының Өөредилге яамызының №286 дугаар 31.05.2021 чылда үнген дужаалы (Кол ниити өөредилгениң ФКӨС дугайында);

Регионалдыг:

Тыва Республиканың Хоойлузу, 2014 чылдың июнь 21-де № 2556 УХ-І «Тыва Республиканың Өөредилгеги»;

Тыва Республиканың Өөредилге яамызының 2022 чылдың март 4-те № 169-д дугаар дужаалы «Тыва Республиканың өөредилгезинге ФКӨС чаа хевирин киирериниң дугайында»;

Тыва Республиканың Өөредилге яамызының 2023 чылдың август 28-те 7985 дугаар дужаалы «2023-2024 чылда Тыва Республиканың өөредилге албан черлеринге чижек календарьлыг графикти киирериниң дугайында».

К.Б.Доржу, Ч.А.Сарыгларның тургусканы 5-11 класстарга «Тыва дыл болгаш харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы» деп Национал школа хөгжүдөр институттуң үндүргени чижек программаны удуртулга кылган.

Школа талазындан:

Муниципалдыг бюджеттен хандырылгалыг ниити өөредилге албан чери «Өвүр кожууннуң Шарый-оол В.Ч. аттыг Чаа-Суур муниципалдыг ниити билиг ортумак школазының» Уставы;

Муниципалдыг бюджеттен хандырылгалыг ниити өөредилге чери «Өвүр кожууннуң Шарый-оол В.Ч. аттыг Чаа-Суур муниципалдыг ниити билиг ортумак школазының» 2023 чылдың август 26-да 168 дугаарлыг дужаалы-биле 2023-2024 өөредилге чылында Өөредилге планы;

2023-2024 өөредилге чылында 2023 чылдың август 31-де 169 дугаарлыг дужаал-биле «2023-2024 өөредилге чылында Муниципалдыг бюджеттен хандырылгалыг ниити өөредилге албан чери «Өвүр кожууннуң Шарый-оол В.Ч. аттыг Чаа-Суур муниципалдыг ниити билиг ортумак школазының» календарь-өөредилге графиктин тургузарының дугайында»;

Өөредилгени кол өөредилге программаларының кол ниити база ортумак ниити өөредилге программаларын 2010 чылдың декабрь 17-де № 1897 дугаар Федералдыг Күрүнениң Өөредилге Стандарттарына даянып чорудар.

1. 2012 чылдың декабрь 29-та №273-ФХ дужаал-биле үнген база 2015 чылдың июль 27-де немелделер болгаш өскерилгелер кииргени-биле Федералдыг хоойлу «Россия Федерациязының өөредилге хоойлузу»;

2. 2010 чылдың декабрь 17-де №1897 дужаал-биле үнген ниити билигниң кол чадазының федералдыг күрүнениң өөредилге стандарттары;

3. 2021 чылдың март 22-де №115 дугаарлыг «Кол ниити өөредилге программаларының – ниити эге өөредилге программасы, кол ниити база ортумак ниити өөредилге программасы-биле өөредилге ажыл-чорудулгазын организаастаар болгаш

күүседип кылыр Чурумну бадылаар дугайында» РФ-ның Чырыдыышкын яамызының дужаалы; (2021 чылдың апрель 20-де №63180 дужаал-биле)

4. К.Б.Доржу, Ч.А.Сарыгларның тургусканы 5-11 класстарга «Тыва дыл болгаш харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы» (НШХИ, 2017 чыл) чижек программаны удуртулга кылган.

5. Өвүр кожууннуң Шарый-оол В.Ч. аттыг Чаа-Суур ниити билиг ортумак школазының өөредилге планы.

Тыва дыл эртемниң ниити характеристиказы

Тыва дыл – тыва нацияның дылы болур. Ында тыва улустуң төрөөн дылын сайзырадып келген байлак дуржулгазы, мерген угааны, угаан-бодалының чедишкннери мөөңнеттинген. Ол дээрге тыва культураның – улустуң аас чогаалының, оон өске-даа янзыларының театр уран-чүүлунуң болгаш уран-чүүлдүң өске-даа янзыларының, парлалганың, эртемниң, ажил-херекти чорударының, өөредилгениң болгаш кижизидилгениң дылы. Тыва дыл улустуң амыдыралының, ажил-чорудулгазының бүгү-ле талаларында калбаа-биле ажыглаттыннып турар. Тыва школаларга азы класстарга, өске-даа өөредилге черлеринге төрөөн дылды өөредири уругларның угаан-медерелин сайзырадырынга, оларны эки мөзү-шынарга кижизидеринге хөй-хөй таарымчалыг аргаларлыг. Төрөөн дылын шиңгээдип алыры – өөреникчилерге өске эртемнерни чедишкнниг билип алырынга, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерни калбартып, улуг салгалдың байлак дуржулгазын ажыглап билиринге чаңчыктырар. Дыл тускай аймак-сөөк улус (нация) болурунуң кол демдээ, национал культураның үндезини.

Школага тыва дылды өөредириниң сорулгалары болгаш кылыр ажилдары:

Школага тыва дылды башкылаарының сорулгалары мындыг:

- өөреникчилерге лексика, фонетика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфологи болгаш синтаксис), стилистика аймаандан тодаргай билиглерни бээр, алган билиглерни практика кырынга ажыглап билириниң мергежилдерин болгаш чаңчылдарын хевирлээр;
- шын бижиириниң болгаш бижик демдектерин салырынын быжыг чаңчылдарын бээр;
- теория талазы-биле алган билиглеринге даянып, программа негелдезинге дүүштүр боттарынының аас болгаш бижимел-биле харылзаалыг илеридиниң мергежилдери-биле чепсеглээр;
- өөреникчилерни литературлуг дылдың нормаларынга чаңчыктырар, оларның сөс курлавырын байыдар болгаш чугаазының культуразын бедидер;
- өөреникчилерниң ниитилел амыдыралынга дылдың ужур-дузазының, хөгжүлдезиниң дугайында база тыва дылдың өске дылдарның аразында туружунуң дугайында бөдүүн билиглери-биле таныштырар;
- оларның логиктиг боданыышкын болгаш чугаазын сайзырадыр;
- төрөөн дылынга камныг болгаш хандыкшылдыг болурунга кижизидер, дылдың байлаан шиңгээдип алырынга өөреникчилерниң сонuurгалын күштелдирер;
- өөреникчилерни патриотзмниң болгаш интернационализмниң ңзузунга кижизидер, оларның материалисчи үзел-бодалдарын хевирлээр;
- ном болгаш билиглерниң өске-даа үндезиннери-биле ажилдаарынга өөреникчилерни чаңчыктырар;
- өөреникчилерни боттары боданып өөрениринге чаңчыктырар;
- шын, медерелдиг, аянныг номчуурунуң мергежилдерин сайзырадыр;
- төрөөн дыл кичээлдерин өөреникчилерниң мөзү-шынар, күш-ажыл болгаш эстетика талазы-биле кижизидилгезин боттандыраарынга бүрүн- биле ажыглаар;

- өөреникчилерни харыысалгалыг болурунга, өөрөдигениң болгаш күш-ажылдың сагыл-чурумун сагыырынга кижизидер.

Тыва дыл эртемин өөренириниң ФКӨС негелделери-биле түңнелдери

Бот-тускайлаң түңнелдери: өөреникчи бүрүзүнүң үзел-бодалын, туружун бот-тодарадып, идепкейжидип, сорулгазынга дүүштүр медеделдиг бот-углап билири; өөренириниң чугулазын, чаа билиглер шиңгээдип алырының, кандыг үре-түңнелдиг болурун медеделдии-биле угаап билири; аймак чоннар аразында хуузунда хамааты туружун илередип, хоойлу-дүрүмө зугаар бадыткап; амыдыралчы планнарны тургузуп, бодалдыг хөгжүлдезин медедеп, хүлээп көөрү; ниитилелдин амыдыралынга бот-тускайлаң харыысалгалыг болуру.

Предметтиг түңнелдери: тыва дыл эртемин өөренириниң онзагайын, чугулазын медеделдиг билип алырынгче; чаа билиглерни чедип алырының янзы-бүрү аргаларын өөрениринче; теориялыг билиглерни шиңгээдип, херек кырында ажыглап, эртем ёзузу-биле угаап боданырын хевирлээринче; эстетиктиг көрүштүг болурунче; келир үеде бот-хуузунуң ажыл-херекчи байдалдарынче угландырып, эртемни хандыр өөрөдири.

Метапредметтиг түңнелдери: метапредметтиг түңнелдерниң кол үндезини уругларның медеделер-биле ажылдап билириниң азы ниити чүүлден чугула бодалды харылзаалыын илерөдири; өөреникчилерге тыва дыл эртемин өске дылдар-биле, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билириниң), регулятивтиг (бот-угланыышкынныг), чаа билиг алырының аргаларын шиңгээттирери.

Ажылчын программаның утказы болгаш тургузуу

Школага тыва дыл эртемин өөрөдириниң программасында фонетика, лексика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфология, синтаксис) дугайында билиглерни, шын бижиириниң, бижик демдектерин шын салырының чаңчылдарын, аас, бижимел чугааның чаңчылдарын, стилистика элементилерин, дыл дугайында чамдык билиглерин кириген.

Төрөөн дылдың школа курузунда теориялыг билиглерин тыва дыл эртеминиң база амгы үеде дыл эртеминиң чедиишкиннерин барымдаалып тайылбырлаан.

Программа шуушкак принцип ёзугаар тургустунган. Чамдык берге, улуг темаларны (лексика, сөс чогаадылгазы) аңгы-аңгы класстарга чадаланчак өөрөдири көрдүнгөн. 5-9 класстарга төрөөн дыл курузу 1-4 класстарга өөрөнгөн чүүлдериниң дорт уланчызы, системажытканы болур.

Тыва-дыл тыва нациянын дылы болур. Ында тыва улустун төрөөн дылын сайзырадып келген байлак дуржулгазы, мерген угааны, угаан-бодалынын чедиишкиннери мооннеттинген. Ол-тыва культуранын-улустун аас чогаалынын, литературанын, театр уран чуулунун болгаш уран чуулдун оске-даа янзыларынын, парлалганын, эртемнин, ажыл-херек чорудулгазынын, оорөдиганин болгаш кижизидилгенин дылы апарган. Ынчангаш тыва дылды оорөдиринин программасы ундезин (базовая) денелге Тыва Республиканын Оорөдиге яамызынын «**5-11 класстарга Программалар. Тыва дыл. Харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы. Тыва аас чогаалы болгаш литература**» деп номунга ундезилеп делгеренгей (развёрнутая) кылдыр тургустунган.

Тыва школаларга, оорөдиге черлеринге төрөөн дылды оорөдири уругларнын угаан-медеделин сайзырадырынга, оларны эки мозу-шынарга кижизидеринге хой таарымчалыг аргаларлыг. Төрөөн дылын шингээдип алыры-оореникчилерге оске эртемнерни билип албышаан, долгандыр турар амыдырал, бойдус билиглерин калбартып, улуг салгалдын дуржулгазын ажыглап билиринге чанчыктырар.

8 -ки класска тыва дыл кичээлдеринин календарь-тематиктиг планы.

ПЛАНИРОВАНИЕ УРОКОВ РОДНОГО ЯЗЫКА В 8 КЛАССЕ

№	Кичээлдин темазы. Тема урока	часы шагы	Эрттирер ай,хуну	
			план-биле	факт-биле
1	Тыва бижикти чогаатканы.	1		
2	СК болгаш домак СК-да, домакта сөстөрнүң холбаазы.	1		
3	Ийи болгаш чангыс чугула кежигүннүг домактар, медээ, айтырыг, алгы домактары.	1		
4	Домак кежигүннери. Чугула кежигүннер	1		
5	Домак кежигүннери. Ийиги черге кежигүннер.	1		
6	Диктант.	1		
7	Частырыглар-биле ажыл.	1		
8	Чаңгыс чугула кежигүннерлиг домактар.	1		
9	Адалгаларлыг, киирилде сөстөрлиг,киирилде домактарлыг домактар.	1		
10	Хыналда тест.	1		
11	Частырыглар-биле ажыл. Тускайлаашкын дугайында билиг.	1		
12	Тускайлаашкын дугайында билиг.	1		
13	Капсырылгаларны тускайлаары.	1		
14	Кылдыныг аргазының деңнелгелиг байдалдарын тускайлаары.	1		
15	Деңнелгелиг байдалдарга быжыглаашкын кичээл.	1		
16	Деепричастие-биле иллереттинген байдалдарны тускайлаары.	1		
17	Причастие-биле иллереттинген байдалдарны тускайлаары.	1		
18	Домактын тайылбыр кежигүннерин тускайлаары.	1		
19-20	Дорт болгаш доора чугаа дугайында билиг. Дорт чугаалыг домакка бижик демдектери.	2		
21	Диалог, цитата. Оларга бижик демдектери.ЧСК	1		

22	Нарын домак дугайында билиг.	1		
23	Чагырышпаан нарын домак дугайында билиг. Эвилелдер чок чагырышпаан нарын домак.	1		
24	Эвилелдерлиг чагырышпаан нарын домак.	1		
25	Чагырышпаан нарын домактар ЧСК	1		
26	Диктант.	1		
27	Частырыглар-биле ажыл.	1		
28	ЧНД. Чагырышкан нарын домакка тайылбыр домактын туружу.	1		
29	Тайылбыр домактарның янзылары.Үенин тайылбыр домаа.	1		
30	Үенин тайылбыр домааның кол домакка каттыжар аргалары. Үениң тайылбыр домааның кол домакка янзы-буру аргалар-биле холбажыры.	1		
31	Немелдениң тайылбыр домаа.	1		
32	Эдертиг	1		
33	Частырыглар-биле ажыл.	1		
34-35	Тодарадылганың тайылбыр домаа.	2		
36-37	Даар байдалдарнын тайылбыр домаа.	2		
38-39	Чорулдээнин тайылбыр домаа.	2		
40-41	Сорулганын тайылбыр домаа.	2		
42-43	Чылдагааннын тайылбыр домаа.	2		
44	Деннелгенин тайылбыр домаа.	1		
45	Туруштун тайылбыр домаа.	1		
46-47	Кылдыныг аргазынын тайылбыр домаа.	2		
48-49	Тайылбыр домактарнын янзылары	2		
50	Хыналда ажыл.	1		
51	Частырыглар-биле ажыл.Хой тайылбыр домактарлыг ЧНД	1		
52	Хой тайылбыр домактарлыг чагырышкан нарын	1		

	домактар.			
54	Хыналда диктант	1		
55	Частырыглар-биле ажыл.	1		
56	Нарын домактарга будун чартык сек, ийи сек болгаш тире.	1		
57	Нарын домактарнын бижик демдектеринге катаптаашкын.	1		
58	Нарын домактарга бижик демдектерин салырынга катаптаашкын.	1		
59	ЧСК. Эдертиг	1		
60	Тускайлаан кежигүннер.	1		
61	Диалог, монолог , цитата дугайында билиг	1		
62	ЧТК болгаш оларга бижик демдектери.	1		
63	Практиктиг бот ажыл	1		
64	Домактарга бижик демдектерин салыры. СК, бөдүүн домак.	1		
65	Тайылбыр домактарның янзылары.	1		
66	Диктант « Борбак-оол спортка ынак».	1		
67	Частырыглар-биле ажыл.	1		
68	Чыл иштинде ооренгенин катаптаары	1		

Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери

Өөрөдилге номнары, техниктиг херекселдер, таблицалар, схемалар ортумак (долу) ниити өөрөдилгениң сорулгаларын күүседиринге чугула херектиг өөрөдилге-методиктиг комплексти тургузар. Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери санитар эпиде - миологтуг дүрүмнер болгаш нормаларга дүгжүп турар ужурлуг (СанПин 2.4.2.1.178-02)

8-ки класска тыва дыл эртеминиң өөрөдилге мтодиктиг хандырылгазы

Программаның ады:

Ажылчын программаны К.Б.Доржу, Ч.А.Сарыгларның тургусканы 5-11 класстарга «Тыва дыл болгаш харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы» (НШХИ, 2017 чыл) чижек программаны удуртулга кылган.

Өөрөдилге номунуң автору, ады, үндүрген чылы:

Д.А.Монгуш, М.Д.Биче-оол, М.В.Бавуу-Сюрюн, А.К.Ойдан-оол. Тыва дыл. 8-9 класс. ТывНУЧ. Кызыл, 2001 чыл.

Немелде литература

6. Доржу К.Б. Амгы тыва литературлуг дылга мергежилгелер чыындызы. ТывНУЧ, Кызыл, 2003.
7. Кара-Сал Л.С. Тыва дылдың практикуму. Кызыл, ТывКУ, 2011.
8. Март-оол К.Б. 5-9 класстарга тыва дылды башкылаарының методиказы. К-2002.
9. Монгуш Д.А., Ойдан-оол А.К. Методиктиг сүмелер. Кызыл, ТывНУЧ, 1992.
10. Ойдан-оол А.К., Ооржак М.Ч., Ооржак С-С.Т. Диктантылар чыындызы. 5-9 класстарга. Башкыларга дузаламчы. Кызыл, 2003.
11. Ойдан-оол А.К., Тадар-оол С.К., Эдертиглер чыындызы. 5-9 класс. Кызыл, ТывНУЧ, 2004.
12. Салзынмаа Е.Б. Грамматиктиг сайгарылгалар чуруму. Кызыл, ТывКУ, 2004.
13. Сат Ш.Ч. Амгы тыва литературлуг дыл. Фонетика болгаш семасиология, фразеология, фонетика, морфология. Кызыл, ТывНУЧ, 1980.
14. Сат Ш.Ч. Амгы тыва литературлуг дыл. Синтаксис. Кызыл: ТывНУЧ, 1983.
15. Сат Ш.Ч. Тыва диалектология. Кызыл: ТывНУЧ, 1987.
16. Свандии Н.Д. Тыва дылдың практикунга мергежилгелер. Кызыл, 2003.
17. Тыва орфографияның болгаш пунктуацияның дүрүмнери. Кызыл: Республика типографизы, 2001.

Словарьлар:

1. Бартан О.О. Тыва дылда эмнелге сөзүлүгү. Кызыл: Рестипография, 2004.
2. Монгуш Д.А. Русско-тувинский словарь. М.: Русский язык, 1980.
3. Ондар Б.К. Топонимический словарь Тувы. Кызыл: ТКИ, 2007.
4. Тыва дылдың тайылбыр словари. Том1. (А-Й). Новосибирск: Наука, 2003.
5. Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том 1.

Өөрөдилге-чурагайлыг ресурстар:

18. <https://nsportal.ru/shkola/rodnoy-yazyk-i-literatura/library/2020/03/21/-tuva-dyly-utpakamnap-chor>
19. https://infourok.ru/konspekt_uroka_tuva_dyidun_stilderi-521892.htm
20. <https://educontast.net/ru/3549074/>

Ажыглап болур шөлүлге:

21. <http://irnsh.ru>
22. <http://irnsh.ru/zadaniya/>